

Íslensk orð

Í SÍÐASTA PISTLI var brugðið á leik og leituð voru uppi ýmis almenn heiti sem notuð hafa verið í íslensku um sjúkdóma og veikindi manna. Undirrituðum finnst mikilvægt að gömlu heitin falli ekki í gleymsku. Sum tilheyrja vissulega hugmyndafræði síns tíma, en mörg eru svo lipur að æskilegt er að geta tekið þau til endurvinnslu ef upphafleg merking á ekki við eða er úr gildi fallin. Ný þekking og ný hugtök kalla stöðugt á orð og heiti, en íslenskan er svo auðug að ekki er þörf á ljótum erlendum slettum eða hugsunarlausri eftiröpun.

Work-up

Það voru undirrituðum því mikil vonbrigði að sjá heitið „uppvinnsla“ í fyrirsögn í síðasta blaði (Lækna- blaðið 2002; 88: 438). Það er einmitt dæmi um hugsunarlausu eftiröpun á erlendu heiti. Enska samsetningin **work-up** (sögn og atviksorð tengd með bandstriki) hefur verið gerð að nafnorði í því máli. Samkvæmt hinni stóru orðabók Websters varð þessi samsetning til í máli prentara og var upphaflega notuð um „*óæskilega*“ blekkbletti milli orða á prentuðum síðum. Þetta er frá þeim tíma prentunar að lausum stöfum á mjóum blýteinum var raðað saman til að mynda orðin í hverri prentlínu. Bil milli orða voru einnig mynduð af lausum blýteinum. Fyrir gat komið að þessir staflausu teinar runnu svo langt fram að þeir tóku við prentbleki eins og stafirnir og skiluðu því síðan á pappírinn sem „óæskilegum“ blettum.

Áðurnefnd fyrirsögn í Lækna blaðinu hefst á orðunum: *Nýtt vinnulag við uppvinnslu brjóstverkja* –. Þarna hefði betur mátt segja: „**Nýtt vinnulag við rannsókn brjóstverkja** –“. Orðið **rannsókn** er almennt og merking þess ekki bundin við það sem fram fer á rannsóknarstofu. Sagnorðið að **rannsaka** merkir, samkvæmt Íslenskri orðabók, tölvuútgáfu, að *kanna, skoða niður í kjölinn, athuga nákvæmlega*.

Fyrirspurnir

Ýmsar fyrirspurnir hafa safnast fyrir og skal nú umræðu beint að þeim. Fyrst má nefna fyrirspurn frá Runólfi Pálssyni, lækni, um hvort nota eigi stóran eða lítinn upphafsstaf í heitum deilda. Undirritaður svaraði því til í tölvupósti að **nöfn** væru rituð með stórum staf en **heiti** með litlum. Þarna getur vissulega verið mjótt á munum, en samkvæmt þriðja kafla í **Auglýsingu um íslenska stafsetningu** (nr. 132/1974 með breytingum skv. auglýsingu nr. 261/1977) er ótvírætt að bein sérnöfn skal rita með stórum staf. Til þeirra teljast meðal annars „*Nöfn stofnana, féлага og flokka, ef nöfnin eru óstytt og óafbökkuð*“. Landspítali, Sjúkrahús Reykjavíkur, Landakotspítali, Vífilsstaðaspítali, Kópavogshæli og Rannsóknastofa Háskólans eru í þessum hópi. Hins vegar má rita lítinn staf í breyttu nafni stofnunar eða deildar innan stofn-

unar, sem notað er með víðskeyttum greini. Þannig má rita „háskólinn“ þegar verið er að vísa í Háskóla Íslands og ótvírætt við hvaða háskóla er átt.

Ekki er að öðru leyti fjallað um heiti deilda (stofnunarhluta) í auglýsingunni. Gera verður því ráð fyrir að það sé á valdi stofnunar að ákveða hvort deildum hennar hafi verið gefið **nafn** eða hvort þær beri einungis **heiti**. Landspítalinn ætti þannig að geta ákveðið hvort um er að ræða **Lyfjadeild Landspítala** eða **lyfjadeild á Landspítala**.

Eintala, fleirtala

Í 142. pistli (Lækna blaðið 2002; 88: 247) var fjallað um eintölu og fleirtölu í samsettum orðum. Undirritaður tók undir þá hugmynd að nota ætti eintölu í fyrri hluta samsetts orðs þegar vísað er í annað af tveimur eða eitt af fleiri líffærum. Þannig mætti greina **eitilsýni** (úr einum eitli) frá **eitlasýnum** (úr fleiri en einum eitli) og **nýraígræðslu** (eitt nýra) frá **nýrnaígræðslu** (fleiri en eitt nýra). Þessu var mótmælt í 143. pistli (Lækna blaðið 2002; 88: 353) með þeirri röksemd að fleirtöluhefðin sé rökrétt þegar vísað er í par líffæra, dæmi **nýrnasteinn** og **lungnaæxli**.

Valur Þór Marteinsson, læknir, sendi tölvupóst frá Akureyri og sagði að sér kæmi á óvart hversu óvanir menn væru eintöluheitunum. Hann sagðist um árabíl hafa notað eintölu í samsettum heitum fyrirbæra í þvagvegum og tók sem dæmi **nýrasteinn**, **þvagálssteinn**, **nýraæxli**, **nýrasýni** og loks **eistanám** (aðeins annað eistað fjarlæggt).

Hvekkur, blöðruhálskirtill

Valur sendi einnig stutta athugasemd um að sér þætti illt hversu treglega hefði gengið að koma orðinu **hvekkauki** inn í læknamálið. Hann vill þar nota stofnsamsetningu en ekki eignarfallssamsetninguna, **hvekksauki**. Um stofn- og eignarfallssamsetningar var fjallað í 121. pistli (Lækna blaðið 2000; 86: 308). Undirritaður svaraði Vali því til að hann hefði aldrei verið hrifinn af því að nefna blöðruhálskirtilinn „hvekk“. Íðorðasafn lækna birtir bæði heitin, **hvekkur** og **blöðruhálskirtill**. Hvekkur er talinn fyrst og þannig gefið til kynna að með því heiti sé mælt, enda er það valið í flestum samsettum heitum.

Athugasemd Vals varð til þess að undirritaður leit aði uppi þau heiti í Íðorðasafni lækna þar sem orðhlutarnir **hvekk-** eða **hvekk-** koma fyrir. Það fyrsta, sem kom í hugann eftir leitina, var að stofninn „hvekk-“ færi afar vel í samsettum heitum: **hvekkblað** (lobus prostatae), **hvekkbolur** (corpus prostatae), **hvekkbólga** (prostatitis), **hvekkbroddur** (apex prostatae), **hvekkfell** (fascia prostatae), **hvekkhýði** (capsula prostatica), **hvekkmoli** (concretio prostatica) og **hvekkskipt** (septum prostaticum). Meira í næsta blaði.

Jóhann Heiðar
Jóhannsson

johannhj@landspitali.is